

DE INDIVIDUELE MYTHE VAN DE NEUROTICUS Of "poëzie en waarheid" in de neurose

Jacques Lacan¹

Ik zal U over een onderwerp spreken dat ik wel verplicht ben nieuw te noemen, en dat als zodanig moeilijk is.

De moeilijkheid van deze uiteenzetting is haar niet zozeer intrinsiek. Ze ligt in het feit dat ze iets nieuws behandelt dat ik heb mogen onderkennen, zowel door mijn analytische ervaring, als door de poging die ik doe, in de loop van mijn onderwijs, seminarie genoemd, om de fundamentele realiteit van de analyse te verdiepen. Dit origineel deel uit dit onderwijs en uit deze ervaring lichten, om U er de draagkracht van te doen aanvoelen, behelst zeer bijzondere moeilijkheden voor het exposé.

Dit is de reden waarom ik bij voorbaat om Uw toegeeflijkheid vraag, als U misschien, minstens bij de eerste aanpak van datgene waar het hier over gaat, enige moeite in het vatten zou ondervinden.

I.

De psychoanalyse, ik moet er inleidend aan herinneren, is een discipline die zich, in het geheel van de wetenschappen, aan ons toont met een werkelijk particuliere positie. Men zegt vaak dat ze strikt gesproken geen wetenschap is, wat als contrast lijkt te impliceren dat ze eenvoudigweg een kunst is. Dit is een fout, als men eronder verstaat dat ze alleen maar een techniek is, een operationele methode, een geheel van recepten. Maar het is er geen, als men dit woord, *kunst*, gebruikt in de zin als die men er aan gaf in de middeleeuwen wanneer men sprak over de Vrije Kunsten. U kent de reeks die gaat van de astronomie tot de dialectiek, over de rekenkunst, de geometrie, de muziek en de grammatica.

1. Vertaald door J. Quackelbeen.

Het is vandaag de dag stellig moeilijk, ons de functie en de draagkracht van deze zogenaamde Vrije Kunsten in het leven en denken van de middeleeuwse meesters voor te stellen. Evenwel is het zeker dat datgene wat hen karakteriseert en onderscheidt van de wetenschappen die eruit zouden zijn gegroeid, het feit is dat ze op het voorplan behouden wat een fundamentele verhouding naar 's mensen maat genoemd kan worden. Welnu, de psychoanalyse is actueel wellicht de enige discipline die vergelijkbaar is met deze Vrije Kunsten, in zoverre ze deze maatverhouding van de mens tegenover zichzelf wist te vrijwaren – interne verhouding, in zichzelf besloten, onuitputtelijk, cyclisch, die bij uitstek het gebruik van het woord in zich draagt.

Het is juist daarin dat de analytische ervaring niet beslissend objectiveerbaar is. Ze impliceert altijd, in haar eigen kern, een opduiken van een waarheid die niet gezegd kan worden, gezien datgene wat deze waarheid constitueert het spreken is, en men als het ware het spreken zelf zou moeten verwoorden, wat precies uitgedrukt dat is wat niet te zeggen valt als spraak.

We zien zich elders methodes uit de psychoanalyse losmaken, die de middelen waarmee men de mens beïnvloedt, trachten te objectiveren. Maar dat zijn slechts afgeleide technieken van deze fundamentele kunst die de psychoanalyse is voor zoverre ze geconstitueerd wordt door deze intersubjectieve verhouding die niet, ik heb het U gezegd, uit te putten valt, vermits die verhouding dat is wat ons tot mens maakt. Het is nochtans dat wat we toch pogen uit te drukken in een formule die het essentiële ervan geeft, en het is juist daarom dat er in de schoot van de analytische ervaring iets bestaat dat precies uitgedrukt, een mythe is.

De mythe is datgene wat een discursieve formule geeft aan iets dat niet kan overgebracht worden in de definitie van de waarheid, gezien de definitie van de waarheid slechts op zichzelf kan steunen, en gezien ze slechts, in de mate dat het spreken voortschrijdt, door haar gevormd wordt. Het spreken kan zichzelf niet begrijpen, evenmin als de beweging van het toewenden naar de waarheid, deze kan grijpen als een objectieve waarheid. Ze kan ze alleen uitdrukken – en dit, op een mythische wijze. Het is in die zin dat men kan zeggen dat dit, waarin de analytische theorie de intersubjectieve verhouding concretiseert, en die het oedipuscomplex is, de waarde van een mythe heeft.

Ik zal U vandaag een reeks ervaringsfeiten brengen die ik zal proberen te exemplifiëren in verband met deze formaties die we vaststellen in de belevenis van de subjecten die we in analyse nemen,

neurotische subjecten bijvoorbeeld, en die bekend zijn aan iedereen die niet totaal vreemd staat tegenover de analytische ervaring. Deze formaties eisen dat aan de oedipusmythe, in zover ze in het hart ligt van de analytische ervaring, zekere structuurveranderingen worden aangebracht, die correlatief zijn met de vorderingen die we zelf maken in het begrijpen van de analytische ervaring. Het is datgene wat ons, in een tweede stap toelaat te begrijpen dat de analytische theorie geheel en al onderschraagd wordt door het fundamenteel conflict dat, langs de rivaliteit met de vader om, het subject verbindt met een essentiële symbolische waarde – maar dit, zoals U zult zien, altijd in functie van een zekere concrete ontwaarding van de vaderfiguur, misschien verbonden met bijzondere sociale situaties. De ervaring zelf is gespannen tussen dit steeds maar ontwaarde beeld van de vader, en een beeld waarvan onze praktijk ons meer en meer de maat laat schatten, en de invloeden bij de analyticus zelf laat meten, voor zoverre dat, onder een stellig verhulde vorm en bijna ontkend door de analytische theorie, hij toch op een bijna clandestiene wijze in de symbolische relatie tot het subject, de positie inneemt van dit door het verval van onze geschiedenis zeer vervaagd personage, dat dit van de meester is – van de morele meester, de meester die in de dimensie van de fundamentele menselijke relaties uitmaakt wie in onwetendheid is, en die hem, wat men zou kunnen noemen, de toegang tot het bewustzijn mogelijk maakt, zie zelfs de toegang tot de wijsheid, in de bezitneming van het menselijk bestaan.

Indien we ons verlaten op de definitie van de mythe als een zekere geobjectiveerde voorstelling van een epos of van een geste op imaginaire wijze de fundamentele en karakteristieke relaties van een bepaalde manier van mens-zijn in een zekere periode uitdrukking, indien we ze begrijpen als de sociale manifestaties van deze wijze van zijn, hetzij latent of patent, virtueel of gerealiseerd, zinvol of zinledig, dan is het zeker dat we er de functie van kunnen terugvinden in de belevenis zelf van een neuroticus. De ervaring levert ons inderdaad allerlei soorten gebeurtenissen die in overeenstemming met dit schema zijn en waarvan men mag zeggen dat het om juist te spreken, mythes zijn, en ik zal U dit aantonen door een voorbeeld, waarvan ik geloof dat het vertrouwd in het geheugen aanwezig is van ieder onder U die zich voor deze vragen interesseren, en dat ik ontlenen zal aan één van de grote gevallenstudies van Freud.

Deze observaties genieten periodisch een hernieuwde belangstelling in het onderwijs, wat niet belet dat één van onze eminente confraters – ik heb het uit zijn mond gehoord – er een soort misprijzen

over manifesteerde. De techniek, zo zei hij, is er even onhandig als archaïsch. Dit laat zich uiteindelijk verdedigen als men denkt aan de vorderingen die we gemaakt hebben door bewust te worden van de intersubjectieve relatie en slechts te interpreteren doorheen de relaties die zich vormen tussen het subject en ons in de actualiteit van de sessies. Maar moest mijn gesprekspartner de zaken zover drijven en zeggen dat de gevallen van Freud slecht gekozen waren? Men kan stellig zeggen dat ze alle onvolledig zijn, dat voor vele geldt dat het analyses zijn die onderweg werden afgebroken, brokstukken van analyses. Maar dit zou ons juist tot nadenken moeten stemmen en ons de vraag doen stellen waarom deze keuze door Freud gemaakt werd. Dit wel te verstaan als men vertrouwen stelt in Freud. En men moet hem vertrouwen schenken.

Het volstaat niet te zeggen, zoals deze verder ging die de uitspraken maakte die ik U rapporteerde, dat dit stellig minstens een aanmoedigend karakter heeft door ons te tonen dat ergens een klein greintje waarheid voldoende is opdat dit er zou doorschijnen en eruit zou oplichten in weerwil van de belemmeringen die het exposé er tegenover stelt. Maar ik geloof niet dat dit een juist zicht op de zaken is. Naar waarheid, de boom van de dagelijkse praktijk verborg aan mijn confrater de groei van het woud dat uit de freudiaanse teksten is voortgesproten. Ik koos ter Uwer intentie de *Rattenman* en ik geloof bij deze gelegenheid de belangstelling van Freud voor dit geval te kunnen verrechtvaardigen.

II.

Het betreft een obsessionele neurose. Ik geloof dat niemand die naar deze conferentie komt luisteren niet gehoord heeft wat men als wortel en structuur van deze neurose beschouwt, namelijk de agresieve spanning, de instinctieve fixatie, enz. De vooruitgang van de analytische theorie heeft aan de oorsprong van ons begrijpen van de obsessionele neurose een extreem complexe genetische uitwerking verleend, en ongetwijfeld zal dit of dat element, deze of gene fase van fantasmatische of imaginaire thema's die we gewoon zijn steeds te ontmoeten in de analyse van een obsessionele neurose, teruggevonden worden bij de lectuur van de *Rattenman*. Maar deze geruststellende zijde – die de vertrouwde en ge vulgariseerde gedachten altijd hebben voor zij die lezen en zij die leren, verbergt de lezer misschien de originaliteit van deze observatie, en haar bijzonder betekenisvol en overtuigend karakter.

Dit geval ontleent zijn titel, zoals U weet, aan een zeer fascinerend fantasma, dat, in de psychologie van de crisis die het subject in het bereik brengt van de *analyticus*, een evidente declencherende functie heeft. Het is het verhaal van een foltering die steeds van een eigenaardige belichting, ja zelfs van een ware faam genoten heeft, en die erin bestaat dat één door artificiële middelen opgejaagde rat in het rectum van de gefolterde wordt gebracht bij middel van een min of meer ingenieuze schikking.

Het is het voor het eerst horen van dit verhaal dat bij het subject een toestand van gefascineerde afschuw wekt, wat niet zijn neurose uitlokt, maar er de thema's van actualiseert en de angst opwekt. Een hele uitwerking vloeit eruit voort, uitwerking waarvan we de structuur zullen moeten zien.

Dit fantasma is zeker essentieel voor de theorie van het determinisme van een neurose en men vindt het in tal van thema's in de loop van de observatie terug. Is daarmee gezegd wat geheel het belang ervan uitmaakt? Niet alleen geloof ik dit niet, maar ik ben zeker dat men bij elke oplettende lectuur zal opmerken dat haar hoofdbelang voortspuit uit de extreme particulariteit van het geval.

Zoals steeds heeft Freud onderstreept dat elk geval in zijn particulariteit moet bestudeerd worden, precies alsof we niets van de theorie afwisten. En wat juist de particulariteit van dit geval uitmaakt, is het manifeste, zichtbare van de verhoudingen die in 't spel zijn. De exemplarische waarde van dit particulier geval hangt samen met zijn eenvoud, op dezelfde wijze als men in de meetkunde kan zeggen dat een particulier geval een verblindende superioriteit van evidentie kan hebben, vergeleken met de bewijsvoering, waarvan de waarheid, om reden van haar discursief karakter, verhuld zal blijven in de duisterteden van een lange reeks deducties. Ziedaar waarin de originaliteit van het geval bestaat, en die opvalt aan elke aandachtige lezer.

De constellatie – waarom niet in de zin waarin de astrologen erover praten? – de originele constellatie die leidde tot de geboorte van het subject, tot zijn lot, tot zijn prehistorie zou ik bijna zeggen, namelijk de fundamentele familiale relaties, die de verbintenis van zijn ouders structureerden, blijkt een zeer precies verband te hebben, misschien zelfs bepaalbaar door een transformatieformule, met hetgeen het meest contingente, het meest fantasmatische en het meest paradoxaal morbide schijnt van zijn geval, te weten het laatste ontwikkelingsstadium van de grote obsederende vrees, het imaginaire scenario waartoe hij komt als oplossing voor de angst verbonden met het uitlokken van de crisis.

De constellatie van het subject is in de familiale traditie gevormd door het verhaal van een zeker aantal trekken die de verbintenis van de ouders specificeren.

Men moet weten dat de vader onderofficier was geweest in het begin van zijn loopbaan en dat hij zeer "onder-officier" gebleven is, met een zweem van autoriteit, niet zonder dat beetje lachwekkends, wat dit met zich meebrengt. Een zekere devaluatie begeleidt hem permanent in de waardering van zijn tijdgenoten, en een mengsel van goedmoedigheid en luister maken hem tot een conventioneel personage dat we in de sympathieke man terugvinden, die het subject beschrijft. Deze vader was in de gelegenheid, wat men noemt een voordelig huwelijk te sluiten – zijn vrouw behoort tot een milieu dat veel hoger staat in de burgerlijke hiërarchie, en schonk hem zowel de geldelijke middelen om te leven als de situatie waarvan hij de begunstigde is op het moment dat ze hun kind krijgen. Het prestige ligt dus langs de kant van de moeder. En één van de frequentste plagerijen tussen deze personen, die in principe in goede verstandhouding leven en zelfs door een reële gevoelsband verbonden lijken, is een soort spel dat bestaat uit een dialoog tussen de echtgenoten – de vrouw maakt een geamuseerde toespeling op een levendige gebondenheid van haar man, juist vóór het huwelijk, aan een arm, maar mooi meisje, en de man zich maar verweren en telkens weer beweren dat het daar over iets gaat dat even vluchtig, veraf als vergeten is. Maar dit spel, waarvan de herhaling zelf misschien impliceert dat ze een deel gekunsteldheid insluit, heeft het jonge subject dat later onze patiënt zal worden, zeker diep getroffen.

Een ander element van de familiale mythe is niet van weinig belang. De vader heeft in de loop van zijn militaire carrière, wat men in verzachtende termen kan noemen, moeilijkheden gehad. Hij heeft, noch min, noch meer, de fondsen van het regiment, waarvan hij uit hoofde van zijn functie de bewaarder was, aan het spel verkwist. En hij had zijn eer, zelfs zijn leven, minstens in de betekenis van carrière, van figuur dat hij verder in de gemeenschap op kon houden, te danken aan de tussenkomst van een vriend, die hem de som leende die hij moest terugbetalen, en die alzo zijn redder werd. Ze spreken nog over dit moment, als over een werkelijk belangrijke en betekenisvolle episode uit het verleden van de vader.

Ziedaar dus hoe de familiale constellatie van het subject eruitziet. Het verhaal ervan komt er beetje bij beetje uit in de loop van de analyse, zonder dat het subject dit op enige manier ook verbindt met wat ook van hetgeen zich actueel voordoet.

Geheel de intuïtie van Freud is nodig om te begrijpen dat dit juist de essentiële elementen zijn van het uitlokken van de obsessionele neurose. Het conflict *rijke vrouw/arme vrouw*, heeft zich zeer nauwgezet hernomen in het leven van het subject op het moment dat zijn vader hem aanspoorde een rijke vrouw te huwen, en het is dan dat de eigenlijke dwangneurose ontstond. Dit feit aanbrengend, zegt het subject bijna terzelfder tijd: *"Ik zeg U daar iets dat zeker niet het minste verband heeft met alles wat men overkomen is"*. Dan ziet Freud onmiddellijk het verband.

Wat men inderdaad bij een panoramisch overschouwen van het geval ziet, is de strikte overeenkomst tussen de initiële elementen van de subjectieve constellatie en de laatste ontwikkeling van de fantasmatische obsessie. Wat is nu die laatste ontwikkeling? Het beeld van de foltering heeft eerst bij het subject allerlei vrezes gewekt, volgens de aan de obsessioneel geëigende manier van denken, namelijk dat deze foltering op zekere dag zou kunnen gedaan worden aan de personen die hem het dierbaarst zijn, en met name hetzij aan het personage van de geïdealiseerde arme vrouw, aan wie hij een liefde toedraagt, waarvan we straks de stijl en de eigen waarde zullen zien – het is die vorm van liefde waartoe de dwangneuroticus bekwaam is – hetzij, paradoxaler nog, aan zijn vader, die nochtans op dat moment overleden is, en herleid tot een ingebeeld personage in het hierna-maals. Maar het subject wordt uiteindelijk tot gedragingen gebracht die ons tonen dat de neurotische constructies van de obsessioneel uiteindelijk soms grenzen aan waanconstructies.

Hij bevindt zich in een situatie waarin hij de prijs moet betalen van een object, waarbij het niet onverschillig is te preciseren dat het om een neusknijper gaat die hem toebehoorde en die hij liet verloren gaan in de loop van de grote manoeuvres gedurende welke hem het verhaal van de betreffende foltering werd verteld, en waar de actuele crisis ontsproten is. Hij vraagt de dringende vervanging van zijn bril bij zijn opticien uit Wenen – want alles speelt zich af in het oude Oostenrijk-Hongarije, vóór de aanvang van de oorlog van 1914 – en deze zendt hem bij spoedbestelling een klein pakje met het object. Welnu, dezelfde kapitein die hem het verhaal deed van de foltering, en die een sterke indruk op hem maakte, door een zeker vertoon van zijn wrede smaak, zegt hem dat hij er de terugbetaling van verschuldigd is aan luitenant A, die zich met de postzaken bemoeit en die verondersteld wordt voor hem de som te hebben vooruitbetaald. Het is rond dit idee van de terugbetaling dat de crisis haar laatste ontwikkeling kent. Het subject maakt inderdaad van het terugbetalen van de som een

neurotische plicht, maar dan onder zeer precieze voorwaarden. Deze plicht, die hij zichzelf oplegt onder de vorm van een innerlijk bevel dat in het obsessieel psychisme opduikt, is in tegenspraak met zijn eerste bewering die zich had uitgedrukt onder de vorm van *niet betalen*. Zie hem daar nu integendeel aan zichzelf gebonden door een soort eed, *A betalen*. Welnu, hij bemerkt snel dat dit absoluut imperatief niets adequaats heeft, daar het niet luitenant A is die zich met postzaken bezighoudt, maar luitenant B.

Dit is niet alles. Op het moment zelf dat al deze verwickelingen zich in hem voordoen, weet het subject perfect, zoals het verder verloop aantoont, dat hij in de realiteit deze som ook niet aan luitenant B moet, maar gewoonweg aan de vrouw van de post, die haar vertrouwen stelde in B, een eerbaar man die officier is en zich in de buurt bevindt. Nochtans, tot op het ogenblik dat hij zich aan de zorgen van Freud komt toevertrouwen, zal het subject in een staat van maximale angst verkeren, achtervolgd door één van de door de belevenis van dwangneurotici zo karakteristieke conflicten dat geheel draait rond het volgend scenario – gezien hij zich gezworen heeft dat hij de som aan A zou terugbetalen, is het nodig, opdat de door hem aangekondigde catastrofes uit de obsessie niet zouden gebeuren bij degenen die hij het meest bemint, de milde postdame te laten terugbetalen door luitenant A, waarop ze vóór hem de desbetreffende som overmaakt aan luitenant B, en waarop hijzelf dan luitenant A terugbetaalt, zijn eed letterlijk vervullend. Ziedaar waartoe de innerlijke dwang die hem beveelt, via de voor neurotici kenmerkende deducties, leidt.

Het is onmogelijk in dit scenario – dat de gang toont van een zekere som geld van luitenant A naar de milde dame uit de post die de betaling uitvoerde, vervolgens van deze dame naar een ander mannelijk personage – niet een schema te herkennen, complementair op bepaalde punten, supplementair voor andere, parallel in zeker opzicht en omgekeerd in een ander opzicht, schema dat het equivalent is van de originele situatie, in de mate dat het met een zeker gewicht op de geest van het subject drukt, en op alles wat van hem een personage maakt met een heel bijzondere verhoudingswijze tot anderen, personage dat we een neuroticus noemen.

Inderdaad, dit scenario is onmogelijk te volgen. Het subject weet volstrekt dat hij niets moet, noch aan A, noch aan B, maar wel aan de dame van de post, en dat, zo hij het scenario zou uitvoeren, zij het zou zijn die er ten slotte haar kosten zou bij inschieten. In feite, zoals altijd het geval in de belevenis van neurotici – blijft de dwingende realiteit van het reële achter op alles wat hem oneindig kwelt – wat hem kwelt

tot in de trein die hem in de volledig tegengestelde richting brengt die hij had moeten nemen wou hij bij de dame van de post de uitboetende ceremonie volbrengen, die hem zo dwingend lijkt. Zich bij elk station zeggend dat hij nog kan uitstappen, van trein verwisselen, terugkeren, rijdt hij naar Wenen, waar hij zich aan Freud gaat toevertrouwen, en hij zal zich gewoonweg tevreden stellen, eens de behandeling begonnen, met de dame van de post een mandaat te sturen. Dit fantasmatisch scenario doet zich voor als een klein drama, een geste, wat juist de manifestatie is van hetgeen ik de individuele mythe van de neuroticus noem.

Het weerspiegelt in feite, zonder twijfel als afgesloten voor het subject, zij het niet totaal verre van daar, de inaugurale relatie tussen de vader, de moeder en het min of meer uitgewiste personage uit het verleden, van de vriend. De relatie is vanzelfsprekend niet verhelderd door de zuivere feitelijke wijze waarop ik ze U heb uiteengezet, gezien ze slechts haar waarde krijgt door de subjectieve vrees die er voor het subject uit voortspoot.

Wat verleent nu aan dit klein fantasmatisch scenario zijn mythisch karakter? Het is niet simpelweg het feit dat het een ceremonie in scène brengt, die min of meer precies de inaugurale relatie herhaalt, die erin verborgen ligt – het wijzigt deze in de richting van een zekere tendens. Enerzijds hebben we oorspronkelijk een zekere schuld van de vader ten overstaan van de vriend – want ik heb U vergeten te zeggen dat hij nooit de vriend heeft teruggevonden, wat juist in de originele geschiedenis geheimzinnig is gebleven, en dat hij nooit zijn schuld heeft kunnen terugbetalen. Anderzijds is er in de geschiedenis van de vader een substitutie van de arme door de rijke vrouw. Welnu, binnen het fantasma zoals het door het subject ontwikkeld werd, observeren we zoiets als een verwisseling van de eindtermen van elk van deze functionele verhoudingen. De verdieping van de fundamentele feiten waarover het gaat in de obsessionele crisis, toont inderdaad dat het object van het smachtend verlangen van het subject om terug te keren naar de plaats waar de dame uit de post verblijft helemaal niet deze dame zelf is, maar een personage die in de recente geschiedenis van het subject de arme vrouw incarneert, een dienstster uit een herberg, die hij in de loop van de legeroefeningen ontmoette in de atmosfeer van heldhaftige warmte die de militaire broederlijkheid karakteriseert, en met wie hij zich overgaf aan enkele van die spelletjes, zoals het billen knijpen, waarin deze grootmoedige gevoelens zich graag uiten. Om de schuld uit te wissen, moet men ze in zeker opzicht teruggeven, niet

aan de vriend, maar aan de arme vrouw, en zo aan de rijke vrouw, die ze vervangt in het ingebeeld scenario,

Alles verloopt alsof de impasses eigen aan de originele situatie zich verplaatsen naar een ander punt van het mythisch raster, alsof wat hier niet opgelost werd zich steeds elders reproduceert. Voor het juiste begrip, moet men zien dat er in de originele situatie zoals ik ze U beschreef, een dubbele schuld is. Er is enerzijds de frustratie, zie een soort castratie van de vader. Er is anderzijds de sociale schuld die nooit werd ingelost en die geïmpliceerd wordt in de relatie tot het achtergrondpersonage van de vriend. Dit is iets heel anders dan de triangulaire relatie die als typisch beschouwd wordt voor de oorsprong van de neurotiserende ontwikkeling. De situatie vertoont een soort ambiguïteit, een dubbel perspectief – het element van de schuld ligt terzelfder tijd op twee vlakken, en het is juist in de onmogelijkheid om deze twee vlakken te doen samenvallen, dat het drama van de neuroticus speelt. In het pogen om het ene plan het andere te doen dekken, realiseert hij een draaiende operatie, die nooit bevredigend is, en die er nooit in slaagt zich volkomen te voltrekken.

Het is inderdaad datgene wat zich in de daaropvolgende gebeurtenissen voordoet. Wat gebeurt er wanneer de *Rattenman* zich aan Freud toevertrouwt? In een eerste tijd neemt Freud rechtstreeks in de affectieve relaties de plaats in van een vriend die de rol vervulde van leidsman, raadgever, beschermer, geruststellende steun, en die hem regelmatig zei, na zijn obsessie en angsten te hebben aangehoord: "*Je hebt nooit het kwaad gedaan dat je gelooft gedaan te hebben, je bent niet schuldig, let er maar niet op*". Freud wordt dus in de plaats van de vriend gesteld. En zeer snel ontstaan agressieve fantasma's. Ze zijn niet uitsluitend verbonden, ver van daar, met de vervanging van de vader door Freud, zoals de interpretatie van Freud zelf onophoudelijk tracht aan te tonen, maar eerder, zoals in het fantasma, met de vervanging van het personage van de rijke vrouw door de vriend. Inderdaad, in een soort korte waan die, minstens bij zeer diep geneurotiseerde subjecten binnen de analytische ervaring zelf een ware passionele fase vormt, zal het subject zich snel gaan inbeelden dat Freud niets minder verlangt dan hem zijn eigen dochter te geven, dochter van wie hij fantasmatisch een personage maakt beladen met alle kwaliteiten ter aarde en dat hij zich voorstelt onder de nogal vreemde vorm van een personage voorzien van een bril van uitwerpselen op de ogen. Het personage van Freud wordt dus vervangen door een ambigu personage, terzelfder tijd beschermend en verdoemend, en van wie de bril waarmee het is uitgerust overigens voldoende het narcistisch

verband met het subject aantoont. De mythe en het fantasma vervoe-gen mekaar hier, en de passionele ervaring verbonden met de actueel beleefde relatie tot de analyticus, verleent langs de identificaties die ze behelst een springplank voor de oplossing van een zeker aantal problemen.

Ik heb daar wel een heel bijzonder voorbeeld gekozen, maar ik zou willen insisteren op wat een klinische realiteit is, en op wat kan dienen ter oriëntering in de analytische ervaring – er is bij de neuroticus een quaternaire situatie die zich onophoudelijk vernieuwt, maar die niet op één enkel plan ligt.

Schematisch gezien, daar het om een mannelijk subject gaat, laat ons zeggen dat zijn moreel een psychisch evenwicht het assumeren van de eigen functie vereist, – het zich als zodanig doen herkennen in zijn viriele functie en in zijn werk, er conflictloos de vruchten van plukken, zonder het gevoel te hebben dat het een andere is dan hem die ze verdient of die ze slechts bij toeval verwerft, zonder dat zich die innerlijke opsplitsing voordoet die van het subject de gealiënerde getuige maakt van de acts van zijn eigen ik. Dit is de eerste eis. De andere is deze – een als vredevol en ondubbelzinnig te kwalificeren genieten van het seksuele object, eens dit gekozen is en afgestemd op het leven van het subject.

Welnu, telkens de neuroticus slaagt of dreigt te slagen in het opgaan in zijn eigen rol, telkens hij als het ware identisch wordt met zichzelf, en zich verzekert van de gegrondheid van zijn optreden in zijn welbepaalde sociale context, ontdebelt zich het object, de seksuele partner – hier onder de vorm van een *rijke dame of arme dame*. Wat zeer treffend is in de psychologie van de neuroticus – het volstaat toegang te krijgen, niet meer tot het fantasma, maar tot het reële leven van het subject, om er de vinger op te leggen – is het annuleringsaura dat op de meest vertrouwde wijze de seksuele partner omgeeft, die voor hem het meest realiteit heeft, die hem het meest nabij is en met wie hij in het algemeen de meest wettige banden heeft, hetzij deze van een vast partnerschap, hetzij deze van een huwelijk. Anderzijds treedt een personage op dat het eerste personage verdubbelt, en die het voorwerp uitmaakt van een min of meer geïdealiseerde passie die min of meer fantasmatisch nagestreefd wordt, meteen stijl, analoog aan die van de passionele liefde, en die overigens aanzet tot een identificatie van dodelijke aard.

Als van een andere kant, in een ander facet van zijn leven, het subject een inspanning doet om de eenheid van zijn sensibiteit terug te vinden, dan is het aan het andere eind van de keten, in het

assumeren van de eigen sociale functie en van de eigen viriliteit – gezien ik het geval koos van een man – dat hij naast zich een personage ziet verschijnen met wie hij ook een narcistische relatie heeft in de zin van een dodelijke relatie. Het is aan deze dat hij de opdracht delegeert om hem te vertegenwoordigen in de wereld en te leven in zijn plaats. Het is niet echt hemzelf – hij voelt zich uitgesloten, buiten zijn eigen beleving, hij kan de bijzonderheden en de toevalligheden ervan niet op zich nemen, hij voelt zich niet afgestemd op het eigen bestaan, en de impasse herhaalt zich.

Het is onder deze zeer bijzondere vorm van de narcistische ontdebelling dat het drama schuilt van de neuroticus, in verband waarmee de verschillende mythische vormingen hun volle betekenis krijgen en waarvan ik U zojuist een voorbeeld heb gebracht onder de vorm van een fantasma, maar die men ook onder andere vormen kan terugvinden, in de dromen bijvoorbeeld. Ik ken er tal van voorbeelden van uit de verhalen van mijn patiënten. Het is daar dat waarlijk aan het subject de originele bijzonderheden van zijn geval kunnen aangetoond worden, op een meer rigoureuze en levendiger wijze voor hem dan volgens de traditionele schema's, afgeleid uit de triangulaire thematiek van het oedipuscomplex.

Ik wou U een ander voorbeeld citeren en U er de samenhang met het eerste van tonen. Ik zal daartoe een geval nemen dat zeer dicht bij de observatie van de *Rattenman* ligt, maar dat een onderwerp van een andere orde raakt, de poëzie of de literaire fictie. Het betreft een episode uit de jeugd van Goethe, die hij ons vertelt in *Dichtung und Wahrheit*. Ik breng het hier niet toevallig ter sprake, want het is een van de meest gewaardeerde literaire thema's uit de confidenties van de *Rattenman*.

III.

Goethe is tweeëntwintig jaar, leeft in Straatsburg en het is tijdens de bekende episode van zijn passie voor Frédérique Brion, waarvan de nostalgie zich voor hem niet liet doven tot in een verre periode van zijn leven. Ze liet hem toe de vervloeking te overstijgen die op hem geworpen was door één van zijn vorige geliefden, Lucinde genaamd, en die erin bestond elke amoureuze toenadering tot een vrouw te vervloeken, en zeer in het bijzonder de kus op de lippen.

De scène is het vertellen waard. Deze Lucinde heeft een zus, een ietwat te geraffineerd personage om eerlijk te zijn, die Goethe tracht te overtuigen van de verwarring die hij bij haar, het arme meisje, sticht.

Ze smeekt hem zowel zich te verwijderen, als haar, het sluwe ding, als pand een laatste kus te geven. Het is op dit moment dat Lucinde hen verrast en zegt: "*Dat deze lippen eeuwig verdoemd mogen wezen! Ongeluk kome over de eerste die er liefdesbetuigingen van zal ontvangen*". Het is vanzelfsprekend niet zonder reden dat Goethe, toen in de volle verwaandheid van de overwinnende adolescentie, deze vervloeking opneemt als een verbod dat hem voortaan de weg versperren zal in al zijn amoureuze ondernemingen. Hij vertelt ons dan hoe hij, geëxalteerd door de ontdekking van het charmante meisje dat Frédérique Brion is, voor het eerst ertoe komt dit verbond te overstijgen, en de beneveling van de triomf voelt, na de vrees voor iets dat sterker is dan zijn eigen innerlijke geassumeerde verbodsbepalingen.

Dit is één van de meest enigmatische episodes uit het leven van Goethe en zeker niet minder uitzonderlijk dan het verlaten van Frédérique door hem. Zo ook hebben de *Goethesforscher*, – zoals de stendhalianen, de bossuetisten, is dit een zeer bijzonder soort mensen die zich hechten aan één van de auteurs van wie de woorden vorm gaven aan onze gevoelens en die hun tijd doorbrengen met het snuffelen in papieren in kasten om datgene te analyseren wat het genie openlijk heeft gesteld – zich gebogen over dit feit. Ze hebben er ons allerlei soort redenen voor gegeven, waarvan ik hier de catalogus niet wil maken. Het is zeker dat ze alle de filisterij benaderen die het correlaat is van zulke onderzoeken, wanneer ze ondernomen worden op het gewone plan. Het is eveneens niet uitgesloten dat er in feite altijd enige obscure dissimulatie van filisterij steekt in de manifestaties van de neurose, want het is wel degelijk over zulk een manifestatie dat het gaat in het geval van Goethe, zoals de beschouwingen U zullen aantonen die ik nu ga uiteenzetten. Er zijn tal van enigmatische trekken in de wijze waarop Goethe dit avontuur aangaat, en ik zou bijna durven zeggen dat het in zijn onmiddellijke antecedenten is dat de sleutel van het probleem ligt.

Om de dingen kort te zeggen, Goethe, die toen in Straatsburg woonde met één van zijn vrienden, kent sedert lang het bestaan in een klein dorp, van de open, lieflijke, gastvrije familie van dominee Brion. Maar wanneer hij erheen gaat, omringt hij zich met voorzorgen waarvan hij ons in zijn biografie het plezierig karakter verhaalt – in waarheid, op de details bekeken, kan men niet beletten zich te verwonderen over de werkelijk ontwijkende structuur die zij reveleren.

Hij gelooft eerst er vermomd te moeten heengaan. Goethe, zoon van een hooggeplaatste burger uit Frankfurt, en die zich van zijn kameraden onderscheidt door het gemak van zijn omgang, het prestige

van zijn kleren, de stijl van sociale superioriteit, vermomt zich als theologiestudent, met een bijzonder versleten en ontnaaide soutane. Hij vertrekt met zijn vriend en er is niets dan gelach tijdens het hele traject. Maar hij voelt zich wel te verstaan zeer verveeld vanaf het ogenblik waar de realiteit van de evidente, in het oog springende verleiding van het jonge meisje, tevoorschijn treedt tegen de achtergrond van deze familiale sfeer, realiteit die hem duidelijk maakt dat als hij zich op zijn best en op zijn mooist wil tonen, hij zo snel mogelijk dit vreemd kostuum moet wisselen, dat hem niet van zijn mooiste zijde laat zien.

De rechtvaardiging die hij geeft voor deze vermomming is zeer vreemd. Hij roept niets minder in dan de vermomming die de goden aannamen om tussen de stervelingen neer te dalen – wat hem toeschijnt, zoals hij zelf onderstreept, in de stijl van de adolescent die hij toen was, als meer dan verwaandheid – iets dat grenst aan delirante megalomanie. Wanneer we de zaken in detail bekijken, dan toont de tekst van Goethe ons wat hij erover denkt. Het is door deze manier van zich te vermommen, dat de goden zich vooral zochten last te besparen, en om alles te zeggen, was het voor hen een wijze om de familiariteit van de stervelingen niet als vernederingen te moeten aanvoelen. Wat de goden het meest dreigen te verliezen wanneer ze tot het niveau van de stervelingen afdalen, is hun onsterfelijkheid, en de enige manier om eraan te ontsnappen is juist door zich op hun niveau te stellen.

Het is in feite wel zoiets waarover het gaat. Het vervolg toont het nog beter wanneer Goethe naar Straatsburg terugkeert om zijn mooie kleren te halen, niet zonder, een beetje laat, het onkiese aangevoeld te hebben zich onder een vorm aan te bieden die niet de zijne is, en het vertrouwen van de mensen, die hem ontvingen met een liefdevolle gastvrijheid, misbruikt te hebben – men vindt werkelijk in het verhaal de toon zelf van *gemütlich*.

Hij komt dus terug naar Straatsburg. Maar ver van zijn verlangen uit te voeren om opzichtelijk uitgedost naar het dorp terug te keren, vindt hij er niets beter op dan zijn eerste vermomming te vervangen door een tweede, die hij leent van een kelner uit een herberg. Hij verschijnt deze keer op een nog vreemdere wijze vermomd, nog meer discordant dan de eerste keer, en bovendien nog gegrimed. Zonder twijfel legt hij dit op het vlak van het spel, maar dit spel wordt meer en meer betekenisvol – waarlijk, hij plaatst zich niet meer op het niveau van de theologiestudent, maar iets eronder. Hij hangt de nar uit. En dit alles is gewild vermengd met een serie details die maken

dat iedereen die aan deze grap meewerkt ten slotte zeer goed voelt dat, waarover het gaat, nauw verbonden is met het seksuele spel, met de balts.

Er zijn zelfs zekere details die hun betekenis hebben, laat ons zeggen, door hun onjuistheid. Zoals de titel *Dichtung und Wahrheit* aanduidt, is Goethe zich ervan bewust geweest dat hij het recht had zijn herinneringen te organiseren en te harmoniseren met fictie die de lacunes ervan aanvullen, lacunes die hij zonder twijfel niet bij machte was anders op te vullen. De ijver van hen van wie ik daarnet zei dat ze het spoor van grote mannen nauwlettend volgen, heeft de onjuistheid aangetoond van zekere details, die des te meer reveleren, over wat we de reële intenties van de gehele scène kunnen heten. Wanneer Goethe zich aanbood, gegrimeerd, in de kleren van een herbergkelner, en wanneer hij zich lang amuseerde over het misverstand dat eruit voortvloeide, dan was hij, zegt hij, drager van een dooptaart die hij eveneens geleend had. De *Goethevorsers* hebben evenwel aangetoond dat zes maand vóór en zes maand na de episode van Frédérique geen enkel doopsel plaatsvond in de streek. De dooptaart, traditioneel geschenk voor de dominee, kan niet anders zijn dan een fantasma van Goethe, en het krijgt als zodanig in onze ogen zijn volle betekeniswaarde. Het impliceert de vaderfunctie, maar juist in die zin dat Goethe specificeert niet de vader te zijn; hij is alleen maar iemand die iets meebrengt en die slechts een extern verband heeft met de ceremonie – hij maakt zich tot onderbedienaar ervan, niet tot de voornaamste held. Zodanig dat de gehele ceremonie van het zich onttrekken waarlijk niet alleen verschijnt als een spel, maar veel dieper als een voorzorg, en zich schikt in het register van wat ik daarnet de ontdebbling noemde van de persoonlijke functie van het subject in de mythische manifestaties van de neurose.

Waarom gedraagt Goethe zich zo? Het is zeer duidelijk voelbaar dat hij schrik heeft – zoals het vervolg zal aantonen want deze verhouding verloopt in afnemende zin. Verre van het feit, als zou de ontgoocheling, de ontbinding van de oorspronkelijke vervloeking zich hebben voorgedaan nadat Goethe gedurfd had de barrière ervan te overschrijden, merkt men in tegendeel aan allerlei soorten substitutievormen – en de notie van de substitutie wordt aangeduid in de tekst van Goethe – dat zijn vrezes steeds toenamen ten aanzien van de realisatie van deze liefde. Alle redenen die men ervoor heeft kunnen geven – verlangen zich niet te binden, zijn gewijde toekomst als dichter gaaf te houden, ja zelfs het verschil van sociaal niveau – zijn slechts gerationaliseerde vormen, aankleding, oppervlakte van een

oneindig veel diepere stroom die deze is van de vlucht vóór het verlangde object. Voor het doel staand, zien we opnieuw dat het subject zich ontdubbelt, zijn aliënatie ten overstaan van zichzelf een substituut geeft waarop de dodelijke dreigingen moeten overgedragen worden. Van zohaast hij dit substituut in zichzelf reïntegreert, onmogelijk om het doel nog te bereiken.

Ik kan U vanavond alleen de algemene thematiek geven van dit avontuur, maar weet dat daar nog een zuster was, een dubbelganger van Frédérique, die de mythische structuur van de situatie komt vervolledigen. Als U de tekst van Goethe herneemt dan zal U zien dat wat in een vlugge uiteenzetting een constructie lijkt, bevestigd wordt door verschillende andere en opvallende details, tot en met de analogie aangeduid door Goethe met de welbekende geschiedenis van de onderpastoor van Wakefield, een literair fantasmatische transpositie van zijn avontuur.

IV.

Het quaternair schema, zo fundamenteel in de impasses en onoplosbaarheden van de vitale situatie van de neuroticus, heeft een nogal verschillende structuur tegenover deze die traditioneel gebracht wordt – het incestueuze verlangen naar de moeder, het verbod van de vader, zijn versperringseffecten, en, daaromheen, de min of meer weelderige wildgroei van symptomen. Ik geloof dat dit verschil ons ertoe zou moeten brengen de algemene antropologie, die uit de analytische doctrine voortspruit, zoals ze tot heden werd onderwezen, in vraag te stellen. In één woord, geheel het oedipusschema valt te bekritisieren. Ik kan me vanavond niet op deze vraag begeven, maar ik mag evenwel niet nalaten, het vierde element waarover het gaat, hier trachten in te leiden.

We stellen dat de meest normatieve situatie voor de oorspronkelijke belevenis van het moderne subject, onder de gereduceerde vorm van de echtelijke familie verbonden is met het feit dat de vader de vertegenwoordiger, de incarnatie is van een symbolische functie die in zich concentreert wat het meest essentiële is in andere culturele structuren, namelijk, het vredevol, of beter nog het symbolisch cultureel bepaald en gegrond genieten van de liefde van de moeder, dit wil zeggen van de pool waarmee het subject verbonden is door een band, die onbetwistbaar natuurlijk is. Het op zich nemen van de functie van de vader veronderstelt een symbolische enkelvoudige relatie waarin het symbolische volstrekt met het reële zou samenvallen. De vader

zou niet alleen de *naam-van-de-vader* moeten zijn, maar hij zou in zijn volle omvang de symbolische waarde, die gekristalliseerd ligt in zijn functie, moeten voorstellen. Het is evenwel duidelijk dat dit samenvallen van het symbolische en het reële totaal ongrijpbaar is. Minstens in een sociale structuur zoals de onze, waar de vader altijd, in zeker opzicht, een vader is die niet is afgestemd op zijn functie, een in gebreke blijvende vader, een *vernederde* vader, zoals Claudel zou zeggen. Er is altijd een extreem duidelijke discordantie tussen wat door het subject wordt waargenomen op het vlak van het reële en de symbolische functie. Het is in deze afstand dat datgene ligt wat maakt dat het oedipuscomplex zijn betekenis heeft – helemaal niet normatief maar meestal pathogeen.

Daarmee is niets gezegd wat ons veel verder brengt. De volgende stap, die ons doet begrijpen waar het in de quaternaire structuur om gaat, is dit wat de tweede grote ontdekking van de psychoanalyse is, niet minder belangrijk dan de symbolische functie van het oedipuscomplex – de narcistische relatie.

De narcistische relatie tot de gelijke is de fundamentele ervaring van de imaginaire ontwikkeling van het menselijk wezen. Als ervaring van het Ik, is haar functie beslissend in het constitueren van het subject. Wat is het Ik, zoniet iets wat het subject eerst ervaart als vreemd binnen zichzelf? Het is eerst in een andere, een meer geëvolueerde, volmaktere dan hemzelf, dat het subject zichzelf ziet. In het bijzonder, ziet hij zijn eigen beeld in de spiegel op een tijdstip waarop hij bekwaam is het te percipiëren als een totaliteit, terwijl hij zich niet als zodanig ervaart, maar eerder leeft in de originele ontreddering van alle bewegings- en affectieve functies, eigen aan de eerste zes maanden na de geboorte. Het subject heeft aldus altijd een anticiperende relatie ten overstaan van de eigen realisatie, die hemzelf terugwerpt op het plan van een diepe ontoereikendheid, en die bij hem wijst op een barst, een originele verscheurdheid, een "ontvreemding" om een heideggeriaanse term te hernemen. Het is daardoor dat, in al zijn imaginaire relaties, het een ervaring van de dood is die zich manifesteert. Ervaring die zonder twijfel constituerend is voor alle manifestaties van het menselijk bestaan, maar die op heel bijzondere wijze verschijnt in de belevenis van de neuroticus.

Wanneer de imaginaire vader en de symbolische vader meestal fundamenteel onderscheiden zijn, dan is dit niet alleen door de structurele reden die ik U aan het aantonen ben, maar ook op historische, contingente en voor elk subject particuliere wijze. In het geval van neurotici is het zeer frequent dat het personage van de vader, door één

of ander incident uit het reële leven, werkelijk ontdubbeld werd. Hetzij dat de vader vroegtijdig stierf, een stiefvader zijn plaats innam met wie het subject gemakkelijk een meer broederlijke relatie aanging, relatie die zich natuurlijkerwijze op het plan begeeft van deze jaloerse viriliteit die de agressieve dimensie is van de narcistische relatie. Hetzij dat de moeder verdween en dat de levensomstandigheden een andere dan de echte moeder toegang verleende tot de familiegroep. Hetzij dat het personage van de broer, de dodelijke verhouding op symbolische wijze introduceert en terzelfder tijd op een reële wijze incarneert. Zeer frequent, zoals ik het U heb aangetoond, gaat het om een vriend, zoals in de *Rattenman*, die ongekende en nooit teruggevonden vriend, die een zo essentiële rol speelt in de familiale legende. Dit alles loopt uit op een mythisch kwartet. Het valt in de geschiedenis van het subject te reïntegreren, en dit miskennen, is het belangrijkste dynamische element uit de kuur zelf miskennen. We zijn hier slechts bezig de waarde ervan te onderstrepen.

Het vierde element, welk is het? Wel, ik zal het deze avond aanduiden door U te zeggen dat het de dood is.

De dood valt perfect op te vatten als een mediërend element. Voor dat de freudiaanse theorie het accent legde, met het bestaan van de vader, op een functie die zowel de functie van het woord als de functie van de liefde is, heeft de hegeliaanse metafysica niet gearzeld de volledige fenomenologie van de menselijke verhoudingen op te bouwen rond de mediëring door de dood, essentiële derde voor de vooruitgang waarlangs de mens zich humaniseert in de relatie tot zijn gelijke. En men kan zeggen dat de theorie van het narcisme, zoals ik daarstraks heb uiteengezet, rekenschap geeft van zekere feiten die enigmatisch blijven bij Hegel. Op de keper beschouwd, is het noodzakelijk, opdat de dialectiek van de strijd ter dood, van de strijd om het zuiver prestige, minstens een aanvang zou kunnen nemen, dat de dood niet gerealiseerd zou worden, want de dialectische beweging zou tot stilstand komen bij gebrek aan tegenstanders, en het moet wel dat ze ingebeeld wordt. En het is werkelijk over de dood, de ingebeeldde en denkbeeldige dood dat het gaat in de narcistische relatie, het is eveneens de denkbeeldige en ingebeeldde dood die in de dialectiek van het oedipusdrama binnendringt en het is over haar dat het gaat in de vorming van de neuroticus – en misschien tot op een zeker punt, in wat de vorming van de neuroticus grotendeels overstijgt, namelijk in de existentiële attitude karakteristiek voor de moderne mens.

Men zou me niet veel moeten pramen om me te doen verklaren dat wat in de reële analytische ervaring mediërend is, iets is van de orde

van het woord en het symbool en dat zich in een andere taal een geloofsdaad noemt. Maar het is stellig noch wat de analyse eist, noch wat ze impliceert. Het gaat eerder over iets dat behoort tot het register van de laatste woorden die Goethe uitsprak, en het is niet voor niets, geloof me vrij, dat ik hem hier vanavond als voorbeeld stelde.

Van Goethe mag men zeggen dat hij door zijn inspiratie, zijn doorleefde aanwezigheid, op buitengewone wijze het freudiaanse denken doordrong en bewoog. Freud heeft toegegeven dat het de lectuur is van gedichten van Goethe die hem de weg van de studies in de geneeskunde deed inslaan en die terzelfder tijd over zijn loopbaan besliste, al is dit niet zoveel vergeleken met de invloed van het denken van Goethe op zijn oeuvre. Het is dus met een zin van Goethe, de laatste, dat ik de drijfveer van de analytische ervaring zal karakteriseren, met de welbekende woorden die hij uitsprak vooraleer zich met open ogen in het zwarte gat te storten. "*Mehr Licht*".